

ČEŠI A UKRAJINCI: PODOBNOSTI A ROZDÍLY V JAZYKOVÉ ETIKETĚ

Ilona Podolyan, Dana Nývltová
Univerzita Karlova v Praze

1. Východiska

Otázka jazykové etikety zaujímá v oblasti mezikulturních vztahů významné místo, neboť na znalostech norem jazykové komunikace v každodenních stereotypních kontextech značně záleží úspěch porozumění mezi představiteli různých kulturních komunit (Válková 2004, Wats 2005). Míra kontextuálně vhodného používání těch kterých komunikačních vzorců (*communication patterns*) odkazuje ke kulturní kompetentnosti mluvčích (Allwood 1982), kterou nabyli přímo svou přináležitostí k dané komunitě, nebo svou pozdější integrací do společnosti (*enculturation*). Každý, kdo se učil cizí jazyk ví, jak potřebná a nenahraditelná je určitá doba strávená v příslušné společnosti, kultuře. Žádný učební kurz nedokáže pobyt v dané kultuře zcela nahradit a vytvořit dostatečnou představu o detailech správného mluvního chování. K takovým důležitým detailům ovlivňujícím obraz mluvčích jako zdvořilých či nezdvořilých patří především pozdravy, omluvy, oslovení, děkování, loučení a podobně.

Komunikační vzorce češtiny a ukrajinštiny lze částečně najít v písemné formě v mnohých mluvnících, slovnících a učebnicích. V posledních letech vyšlo také několik publikací, v nichž mohou zájemci najít přímo informace zaměřené na jazykovou etiketu (Anderš 2007, Danylenko 2006). Tyto publikace svědčí o rozvoji česko-ukrajinské lingvistické spolupráce. Bez ohledu na historické kontakty Čechů a Ukrajinců a bez ohledu na jejich jazykovou blízkost jsou naše vzájemné znalosti nevelké především v důsledku politického omezování rozvoje ukrajinské lingvistiky.

Se samostatností Ukrajiny se situace změnila. Významným pragmatickým faktorem podílejícím se na vzniku nové literatury o ukrajinštině v České republice a o češtině na Ukrajině je bezesporu velký příliv pracovních migrantů z Ukrajiny. Styky Ukrajinců a Čechů se staly běžnými. Přestože na první pohled jazyková komunikace ukrajinských migrantů s tuzemskými obyvateli nepředstavuje komplikace, dochází ke střetu skrytých mezikulturních specifik, která se stala předmětem našeho zájmu.

Ukrajínští mluvčí vynikají při osvojování češtiny nad mluvčími jiných slovanských jazyků, specificky pak ruštiny, migrujícími do České republiky. Pozoruhodná je poměrně snadná adaptace Ukrajinců v české společnosti a jejich osvojování vzorců chování Čechů při komunikaci, což by mohlo zajišťovat plynulou integraci do české společnosti.

Přítom převážná většina ukrajinských migrantů v České republice jazyk speciálně nestuduje a učí se tak zvaně podle sluchu. Úspěch jim zajišťuje vysoká míra podobnosti jazykových etiket ukrajinštiny a češtiny a také národních mentalit.

Kromě mnohých shod obou kultur a mentalit existuje poměrně dost rozporů. Na jednu stranu je to generalizující vnímání Ukrajinců jako Rusů z české strany, na druhou stranu určité podceňování některých detailů komunikace, které se v obou jazycích výrazněji liší, ze strany Ukrajinců. Právě na tyto detaily jsme se zaměřily při výzkumu a předkládáme je v našem příspěvku.

Východiskem pro kladení otázek byly dvě základní dichotomie: partikularismus – universalismus a kolektivismus – individualismus.¹ V obou kulturách, ukrajinské i české, zaujímají dominantní postavení partikularismus a kolektivismus.

Dimenzí partikularismu a universalismu rozumíme dva hlavní přístupy každé společnosti (Trompenaars 1997), kde universalismus znamená dominanci zákona platného pro všechny, kdežto partikularismus klade důraz na konkrétní mezilidské a příbuzenské vztahy a situace, společenskou důležitost jednotlivců. Kolektivistická společnost si osvojuje identitu MY (což může znamenat celou společnost, stejně jako jednu konkrétní elementární rodinu) (Hosfede 1991), kdežto individualistická se odvíjí od identity JÁ, kde se prioritou stávají individuální zájmy.

Při pohledu na českou i ukrajinskou historii není divu, že převládají právě dimenze partikularismu a kolektivismu. Češi a Ukrajinci si jsou historicky blízcí nejen tím, že po dlouhou dobu setrvali pod něčí nadvládou, ale také tím, že si vytvořili národní identitu na základě odporu proti ní. Tato skutečnost posílila výrazně důležitost osobních vztahů a nutnost pocitu známosti před tím, než se komunikace zcela otevře.² Nemluvíme tedy pouze o vlivu socialismu, ale o historicky delší etapě utváření základních vztahů ve společnosti.

Typickým znakem takové kulturní psychologie je důraz, který Češi i Ukrajinci kladou na prvky komunikace v daném kontextu (společenské postavení, věk, pohlaví, etnická příslušnost a podobně), stejně jako na mnohé konvence a nepsaná pravidla ovlivňující komunikaci. Obě kultury se také ukazují jako silně kontextuální (*high-context culture*), kde obdržet informaci není samozřejmostí a je potřeba zvýšená receptivnost vůči prostředí a samozřejmě jeho znalost.³

Doufáme, že výsledky našich průzkumů se nám podaří přispět k pochopení některých klíčových míst komunikace, která ztěžují integraci, nebo lépe řečeno přijetí Ukrajinců českou majoritní společností.

2. Metody výzkumu

Při výběru otázek pro výzkum jsme se řídily kritérii formální a pragmatické podobnosti obou jazyků. Na základě analýzy výsledků jsme třídily vzorce podle kulturních veličin.

První výzkum provedla Ilona Podolyan v Kyjevě v roce 2003 (Podolyan 2003) a stal se základem pro naši srovnávací analýzu.

Při druhém výzkumu, který jsme prováděly v Praze v roce 2008, jsme postupovaly stejným způsobem, aby výsledky byly adekvátně srovnatelné.

Zaměřily jsme se na účastníky ve věku mezi 18 a 35 lety, použily jsme dotazníky v poměru 50 % na 50 % počtu mužů a žen (v pražském výzkumu to bylo 56 mužů a 56 žen), dbaly jsme na to, aby ve vzorku

¹ Tyto čtyři kulturní veličiny (*cultural dimensions*) hrají velkou roli pro existenci obou národních společností a lze přes ně objasnit podobnosti v českých a ukrajinských stereotypech chování a myšlení. Právě vzory komunikace jsou jedním z druhů kulturních stereotypů, jelikož jsou považovány také za stereotypy verbálního chování v kognitivně zaměřené lingvistice (Krasnych 2002: s. 176–190)

² To je prvek, který výrazně komplikuje integraci a mezikulturní pochopení cizincům přicházejícím z jiných., především západních zemí.

³ Zde leží další oblast častých nedorozumění s cizinci z nekontextuálních kultur (*low-context culture*), pro něž je orientace a porozumění ztíženo.

byli lidé z celé České republiky, což v hlavních městech není problém, zvláště mezi univerzitními studenty a lidmi zaměstnanými ve velkých firmách.⁴

Respondenti měli za úkol rychle odpovědět na 21 písemných otázek, u nichž měli na výběr dvě možnosti, nebo mohli doplnit vlastní variantu. Na příklad: *Jak obvykle odpovídáte na otázku „Jak se máš?“ Vyberte vhodnou odpověď, nebo napište svou variantu (pouze jednu!): a) Dobře. b) Ujde to. c)* Dotazníky, které nebyly vyplněny formálně správně, jsme vyřadily.

Ze všech relevantních dotazníků jsme zpracovaly výsledky jednak statisticky, jednak podle kategorií a výzkum jsme porovnali se stejným způsobem zpracovanými výsledky průzkumu kyjevského (2003). Ke srovnání jsme využily také vývodů, které provedlo několik dlouho v Praze žijících integrovaných Ukrajinců.

Teoretickou a terminologickou oporu jsme čerpaly především z anglicky psané odborné literatury z oblasti vzorců komunikace, lingvistické etikety, jazykové slušnosti, které uvádíme v seznamu literatury.

3. Výsledky výzkumu

3.1. Oslovování a tituly

Oba slovanské jazyky důsledně rozlišují mezi neformálními a formálními vztahy, rodinou, přáteli a cizími lidmi v první řadě formou vykání a tykání, která se v nich využívá prakticky stejným způsobem. Jedná se o jeden z projevů právě partikularismu.

Ačkoli se společenská a především pracovní atmosféra mnohde silně rozvolňuje směrem k neformálnosti, jak mladí Ukrajinci, tak mladí Češi se přidržují tradičních vzorců a při komunikaci se staršími lidmi nebo stejně starými lidmi neznámými preferují vykání. 94 % českých respondentů by raději volilo otázku *Můžete mi pomoci?* při oslovování mladého muže zaměstnaného v supermarketu, 95 % pak, pokud by zaměstnankyní byla mladá žena. V průzkumu z roku 2003 se ukázalo, že 90 % mladých Ukrajinců by formálně oslovilo *Bu (Vy)* mladou spolucestující. Pozoruhodné je, že pouze polovina oslovených mladých ukrajinských mužů preferovala vykání před tykáním, pokud by oslovovali mladého muže. To může svědčit o jisté machistické tendenci v komunikaci mezi ukrajinskými muži, ale také o větší tradované otevřenosti mezi muži vůbec. Avšak pouze 11 % českých mužů by volilo formu tykání při oslovení mladého muže v supermarketu (*Můžeš mi pomoci?*). V autobuse by tykání mladému spolucestujícímu volilo 14 % českých mužů. Mladou ženu by 93 % mužských respondentů českého průzkumu oslovilo jak v supermarketu, tak v autobuse vykáním.

Zde je na místě pozastavit se u snah po demonstraci socialistické rovnosti snahou po plošném používání tykání. Válková podotýká, že komunistický zvyk používat *ty / mu (ty)* vymizel téměř okamžitě s pádem komunistických režimů v obou zemích. (Válková 2004: s. 69) Otázkou jistě zůstává, zda se ve skutečnosti kde vůbec uchytil. Přinejmenším v českém prostředí plošně nikoli. Jak čeští *soudruzi* a *soudružky*, tak ukrajínští *tovaryši* a *tovaryšky товариш(ка)* upadli v zapomenutí. Jejich použití i další způsoby oslovování se však v obou jazycích liší.

V dobách sovětské Ukrajiny nahradil titul *товариш(ка)* (*tavaryš/ka*) všechna oslovení používaná v době před revolucí roku 1917. Nejčastějšími z nich byly: *пані (paní)*, *панна (panna)* (slečna) a *пан*

⁴ Obě hlavní města jsou si také podobná v používání převládajícího interdialektu ovlivňujícího zpětně zbytek státu. V Praze se jedná o obecnou češtinu, v Kyjevě o suržyk (modifikovanou směs ruštiny a ukrajinštiny).

(pan). Všechny tři se používaly v kombinaci s křestním jménem nebo příjmením – podle stupně formality – ve vokativu (*paní!, panno!, pane!*). V sedmdesátých a osmdesátých letech se oslovení *товариш(ка)* (tovaryš/ka) již používalo primárně v oficiálních situacích (na komunistických schůzích, sjezdech, v televizních programech apod.) Přesto je možné jej zaslechnout mezi příslušníky nejstarší ukrajinské generace dodnes. Mladší generace pochopitelně socialistické oslovení nepoužívá. Pozoruhodné je, že nedošlo ovšem k návratu k předrevolučním oslovením a navzdory již téměř dvacetileté snaze ukrajinské intelektuální elity o jejich restauraci i nejmladší generace používá při oslovování známých lidí ve formálních situacích prakticky ruského vzoru – tedy křestního jména a otčestva. Pokud adresáta neznají, ocitají se tak v určitém oslovovacím vakuu. 70 % respondentů ukrajinského průzkumu z roku 2003 proto uvedlo, že v takové situaci by volili neadresné oslovení *Вибачте/ Извините!* (ukrajinsky nebo rusky) *Promiňte!*.

V rozporu s tímto převládajícím trendem, v západních částech Ukrajiny se titulů *пані (paní), панна (panna)* (slečna) a *пан (pan)* hojně používá, a to především v těch oblastech, které před druhou světovou válkou byly pod nadvládou Poláků. Nejedná se však o restauraci, ale o přetrvání tohoto typu oslovování přes celé období Sovětského svazu v těchto regionech. Situace je zde tedy podobná české, respektive československé, kde se oslovení *Paní!, Slečno!, Pane!* po celou dobu komunistického režimu uchovalo a existovalo vedle *soudruh / soudružka*. V soukromé komunikaci a neformálních situacích pak bylo prakticky verzí jedinou. Důchodce oslovující se soudruhu bychom patrně v České republice hledali marně.

Titulů *pán, paní, slečna* se používá v dnešní době běžně. V situacích, jako je komunikace na ulici nebo v hromadné dopravě však ustupují neadresnému oslovování (*Pojďte se posadit. Promiňte.* apod.) V tomto ohledu se situace česká a ukrajinská podobají. 54 % Čechů při nabízení sedadla použilo větu *Pojďte se posadit!* při oslovení muže a 48 % při oslovení ženy. Pouhých 9 % respondentů by při oslovování staršího muže v takové situaci přidalo oslovení *Pane!* a 10 % *Paní* nebo *Mladá paní!*, kdyby uvolňovali místo starší ženě.

Oslovení *Mladá paní!* je poměrně rozšířeno bez ohledu na skutečný věk oslovované ženy. Oslovení *Slečno!* se také stále drží, nicméně mírně se proměňuje jeho obsah. Se změnou společenské situace, kdy existuje mnoho nevdaných žen, a dokonce matek, ztrácí na obsahu a posouvá se k použití pro mladé, obvykle nepnoleté dívky, studentky a podobně. Pouhých 22 % dotázaných by na mladou dívku / ženu, která zapoměla v prostředku hromadné dopravy knihu, zavolalo *Slečno!* nebo *Haló, slečno!* Jednalo se převážně o mužské respondenty. Stejný počet (22 %) by volil adresné oslovení *Mladá paní! Paní!*. Téměř 60 % dotázaných by pak volilo neadresné upozornění (*Haló! Prosím vás! Promiňte...*) Pokud by se jednalo o pasažéra muže, neadresné oslovení stoupá na 80 %.

Pokud se při oslovení používá křestního jména, v češtině je důsledně toto jméno ve vokativu (*Jakube, pane Jakube, Dano, paní Dano*). Spisovná ukrajinština taktéž požaduje vokativ, nicméně vlivem ruštiny se daleko více používá nominativu (*pane Jakub, paní Dana*).⁵

⁵ Rozdíl je zde též v odstínu užití *paní / pane* a příjmení nebo křestního jména. Ačkoli vykání v obou jazycích odkazuje k formálnosti oslovení, v češtině je prvně jmenovaná varianta méně formální než druhá. V ukrajinštině je lze považovat v podstatě za rovnocenné.

Češi také titulů *pan, paní* používají, pokud mluví o někom třetím (*ta paní, ten pán*), kdežto Ukrajinec by řekl *ця жінка / цей чоловік (cja žinka / sej človik) (ta žena / ten muž)*. To může pro Čechy znít neuctivě (přibližuje se specifickému velmi neformálnímu kontextu *ta ženská / ten chlap*).

V oblasti používání křestních jmen je vidět další rozdíl mezi českým a ukrajinským územ: na rozdíl od Ukrajinců Češi používají zkrácené a „domácí“ formy svých jmen také mimo prostředí své rodiny, často i ve formálnějších situacích. (*Jaroslava – Jarka, Václav – Vašek* apod.) Pro Ukrajince je takové oslovení poměrně dětinské až znevažující.⁶ Zatímco Ukrajinci tyto podoby jmen využívají výhradně v neformálních a přátelských situacích, pro Čechy jsou běžná i v pracovním prostředí, kde, jak se ukazuje i z našeho průzkumu, pomáhají utvářet vstřícnou atmosféru.

Ukázalo se, že 56 % respondentů by se představilo svým plným jménem, 44 % jeho neformální variantou. Plnou verzi jména preferují spíše ženy (65 %), kdežto muži upřednostňují zkrácenou / domácí verzi (59 %).

S touto jistou familiárností kontrastuje v českém prostředí zvyk používat akademické tituly, které by účastníkům komunikace měly zajišťovat větší respekt. Tato tradice je podporována oficiálně, neboť tituly nechybějí v žádných formulářích a dotaznících. Na Ukrajince to naopak působí především v mluvené komunikaci velmi zastarale a příliš formálně, neboť používání titulů je pouze záležitostí oficiálních písemností.

Přestože v čekárnách u lékařů jsou lidé často vyzýváni kombinací svého titulu a příjmení (ve vokativu nebo nominativu), 85 % českých respondentů uvedlo, že preferují použití spojení *Pane / Paní* a příjmení. Oslovení s titulem (*Magistře Králi!, Magistro Králová!*) by volilo pouze 5 %, respektive 2 % odpovídajících. Podobně by sami preferovali oslovovat svého souseda / sousedku *Pane Novák / Nováku! / Paní Nováková!* před *Pane inženýre!* (6 %) / *Paní inženýrko!* (5 %). Z průzkumu vyplývá, že v neakademických situacích běžného života mladí Češi preferují oslovení bez titulu, což koresponduje se zmiňovaným „odformálnováním“ komunikace.

3.2. Pozdravy na uvítanou a na rozloučenou

Pro ukrajinské mluvčí bude obtížné si přivyknout frekvenci českého používání *Dobrý den!*. V ukrajinštině mu totiž odpovídá přesný ekvivalent *Добри́й день!* (*Dobrij děň*). Jak v českém, tak v ukrajinském průzkumu patřil tento pozdrav k nejpreferovanějším při zdravení starší osoby, nebo v oficiálním kontextu (56 %). V ukrajinštině společně se *Здрастуйте!* (*Zdrastvujte!*). České *Dobrý den!* má univerzální platnost a čeští mluvčí tento pozdrav preferují napříč celým dnem (pouze 5 % respondentů odpovídalo, že v 7 večer by volilo pozdrav *Dobrý den!*, nebo *Dobrý večer!* v závislosti na tom, zda je venku už tma). V ukrajinštině je specifičnost toho kterého pozdravu závislá na denní době považována za pravidlo. *Добри́й день!* (*Dobrij děň!*) se používá především pro odpolední hodiny, vedle toho se praktikují formy *Доброго ранку!* (*Dobrovo ranku!*) a *Добри́й вечір!* (*Dobrij věčir!*).

V češtině je v podstatě pravidlem zdravít *Dobrý den!* a *Na shledanou!* při každé příležitosti – při vstupu do malého obchodu, výtahu a podobně, což bývá zdrojem nepochopení nejen mezi Čechy a Ukrajinci, ale také příslušníky jiných národů ocitnuvších se v českém prostředí.

⁶ Patrně vlivem stejných deminutivních koncovek v obou jazycích, jejichž použití u vlastních jmen se však odlišuje.

Čeština používá také dvojí funkce slov *Ahoj! Čau! Nazdar!* pro setkání i loučení. Při neformálním loučení se pak projevuje opět tendence po deminutivnosti – *Papa! Čauky!, Ahojky!* a podobně, což ukrajinština nezná, a mohou tak pro její mluvčí nastat problémy, kdy a zda vůbec takové pozdravy použít.

Ve formálním styku je v češtině nejpobulárnější *Na shledanou!* (59 %) a čím dál více i forma *Nashle!* (31 %), následováno *Mějte se (hezky)!*. V ukrajinštině tomu odpovídá *До побачення!* (*Do pobačenija!*).

Neformální variantou rozloučení je české *Zatím*, jemuž odpovídá ukrajinské *Пока!* (*Poka!*),⁷ které mladí Ukrajinci upřednostňují před ukrajinským tradičnějším *Бувай!* (*Buvaj!*) a *Тримайся!* (*Трымajsja!*).

Čeština využívá zkrácené varianty *Děkuju – Díky* a pozměněné varianty *Ano – Jo*, což ukrajinština nezná. Za všech okolností používá *Дякую* (*Ďakuju*) a *Так* (*Tak*). Problémy tak může spíše než nadužívání základní varianty působit nejasnost, kdy méně formální variantu použít lze a kdy ne, obzvláště když se v dnešní době používají hojně i při formálním typu komunikace.

Čeština a ukrajinština se na základě tendencí k partikularismu shodují v používání fráze *Jak se máte? / Jak se máš? / Як справу? (Jak spravy?)*, která se nestává pouhou náhradou pozdravu, jako se tomu děje např. v angličtině. Čeští i ukrajinští mluvčí pojmají tuto frázi jako skutečnou otázku, a to především v okruhu sobě známých lidí, u kterých je to skutečně zajímavá. V českém prostředí jsme obdrželi 40 rozdílných odpovědí na otázku *Jak se máš/máte?*, což tuto skutečnost dokazuje. Nejčastějšími byly: *Normálně, Výborně, V pohodě, Super, Skvěle, Nic moc*. Rekord drží *Dobře* (39 %) a *Ujde to* (16 %) / *Jde to* (14 %), což je považováno také autory odborných prací za nejtypičtější českou reakci.⁸

3.3. Omluvy, poděkování, přání a komplimenty

Česká společnost se jeví jako kolektivnější než ukrajinská. Projevuje se to mimo jiné v dobře zaznamenaném rozdílu ve snaze po bezkonfliktní komunikaci, která je u českých mluvčích podstatně vyšší než u Ukrajinců. Ukrajinci, kteří žijí v České republice, poukazují na to, že komunikace Čechů je o mnoho uctivější než komunikace mezi Ukrajinci. Zdůrazňují také fakt, že podle jejich zkušeností je úředníci zdraví a nezvyšují na ně hlas.⁹ Jakkoli bychom s tím nechtěli souhlasit, jasné je, že hlučné emocionální až prudké reakce jsou na Ukrajině mnohem častější než v českém kontextu. Snaha o klidný harmonický průběh komunikace je známkou odlišného přístupu českých mluvčích. Typickým případem je časté používání omluv a pochopení (*Nezlobte se, Omlouvám se, Děkujeme za pochopení.*)

Vzorci omluvného komunikačního chování jsou pro české mluvčí typické a od Ukrajinců se odlišují. V situacích, které Ukrajinci přejdou mlčením, se obvykle Češi omlouvají. To se také projevuje na mnohem širší aktivně používané škále omluv a omluvných frází v češtině. Ukrajinci se víceméně omlouvají pouze slovem *Вибачте* a jeho variantami – *Пробачте / Вибачаюсь / Пробачаюсь* (*Vibačtě / Probačtě / Vibačajus / Probačajus - Promiňte / Omlouvám se*). Čeština používá variant od neutrálního *Promiňte* přes populární *Pardon, Omlouvám se, Je mi líto, Moc se omlouvám, Já se omlouvám*, až

⁷ Nejedná se o autentické ukrajinské slovo, ale o výpůjčku z ruštiny – jeden z příkladů směsi suržyk, která se na Ukrajině hojně používá.

⁸ Viz Sinclair 2005

⁹ Obzvláště pozoruhodný je tento postřeh vzhledem ke zkušenostem českým, kdy se nám zdá, že úředníci jsou často dosti nepřijemní.

po formu *Nezlobte se*¹⁰. Ukrajinský ekvivalent *Не ображайтеся* (*Neobražajťesja*) zní natolik emocionálně, že není možné ho v běžné situaci, kdy na příklad nemáte dostatek drobných v obchodě, použít. Z našeho průzkumu vyplynulo, že v situaci, kdy Čech / Češka stoupne někomu na příklad omylem na nohu, ve valné většině případů volí omluvu *Promiňte* (38 %) nebo *Pardon* (52 %). Ukrajiniština nemá v podstatě ekvivalent k českému *S dovolením*. Čeština se s ukrajinštinou neshoduje také v používání slova *Prosím*. České použití tohoto slova odpovídá v ukrajinštině různým vyjádřením v závislosti na kontextu: *Прову?* (*Prošu?* - *Pardon?*, *Promiňte?*) *Будь-ласка* (*Bud' laska* - *Prosím o něco*) a *Алло* (*Allo* při zvedání telefonu).

Snaha po větší komunikační harmonii se v češtině projevuje také při loučení. Poměrně časté je *Těším se, Zatím*, která obsahují implikované pokračování vztahu / setkávání. Také podle jiných sledování je takové zakončení konverzace / komunikace o poznání častější v češtině než v ukrajinštině. (Jakubowská 1999: s. 93) Obvyklé české *Měj se / Mějte se* (*hezky*) lze používat v široké škále situací, kdežto ukrajinský ekvivalent *Всього найкращого!* (*Vsjo vo najkrašovo!*) je striktně limitován určitým kontextem.

Češi také mají větší tendenci chválit a skládat běžné komplimenty (*Jste hodný / hodná, Jste zlatý / zlatá*). Pro Ukrajince je takové ohodnocení vysoce neformální a zřejmě by takovým způsobem nechválili například lékaře nebo úředníci.

Češi a Ukrajinci se shodují v přáních a gratulacích. Nejběžnější varianty *Přeji/u /eme Vám ...* (*Šťastný nový rok, veselé Velikonoce, všechno nejlepší* apod.) korespondují jak vyjádřením, tak užitím s ukrajinským *Бажаю Вам також щасливого нового року* (*Bažaju vam takož šťastlivovo novovo roku...*) Stejně tak preference krátkých reakcí na taková přání: *Vám taky / Вам також* (*Vam takož*). Tuto krátkou variantu by použilo 91% respondentů průzkumů.¹¹

3.4. Signály pozornosti (*back-channelling*), témata komunikace, představování, chování ve frontě, proxemika.

V běžné konverzaci Češi hojně využívají lingvistické i paralingvistické signály, jimiž dávají najevo, že rozumí a věnují druhému pozornost. (*Ano, Jo, No* pro souhlas, *Fakt?* pro překvapení jsou nejčastějšími z nich). Ukrajiniština se v tomto smyslu příliš neliší. V obou jazycích je také poměrně běžné v těchto situacích využívat výrazy s náboženským podtextem (*Ježíšmarjá! / Боже ми! (Bože mij!)* a podobně). Náznaky porozumění se v obou jazycích projevují také přerušováním mluvčího, které je do velké míry tolerováno. V češtině se zdá, že je však komunikace pravidelnější než v ukrajinštině a čeští mluvčí jsou ochotnější pouštět druhého ke slovu, čímž nedochází ke konfliktům v komunikaci. To také souvisí s častějším zvyšováním hlasu při komunikaci Ukrajinců. Čech pak může nabýt dojmu, že se jedná o hádku, agresivitu. Ukrajinská společenská konverzace je proto živější a za standard se považuje, když se jí všichni aktivně a s patřičnou razancí účastní, často s nekompromisními názory.

Češi také v hojnější míře než Ukrajinci nabízejí svým komunikačním partnerům možnost reakce. Používají k tomu především slov *jo?* a *co?*, jimiž vybízejí k reakci, jako by chtěli schválení toho, co říkají / navrhuji. (Jedná se v podstatě o variantu anglických *tag-questions*.) Nejbližším ukrajinským ekvivalentem je *za* (*ga*) (*ha*), které se však používá o poznání méně než v češtině.

¹⁰ Populární neformální formy jako *sorry*, *soráč* a podobně nezmiňujeme.

¹¹ Přičemž před 20 lety byla taková krátká reakce považována za neslušnou (*Формановская* (*Formanovskaja*) 1986: s. 110)

Během socialismu byly v obou společnostech častým tématem domácích a soukromých konverzací úšklebky nad politickou situací. Na Ukrajině stále zaujímá politika přední místo mezi tématy společenských konverzací. Z průzkumu 2003 vyplývá, že Ukrajincům nevádí v podstatě žádné téma, 74,5 % odpovědělo, že mohou na večírku diskutovat naprosto o čemkoli. Oproti tomu pouze 27 % Čechů v průzkumu 2008 odpovědělo, že nemají problém s žádným tématem. Největším tabu byly pro Čechy intimní otázky (42 % oproti ukrajinským 9,5 %), na druhém místě byla právě u Ukrajinců tak populární politika (15 %) a náboženské otázky (13 %). Dále pak daně, zdraví, rasismus a pracovní problémy.

Česká společnost se zdá být více vykročena směrem k demokratizaci komunikace a větší otevřenosti než ukrajinská, nicméně obojí komunikační vzorce v tomto ohledu vykazují značné shody (vysoká autorita úředníků, snaha nejdříve informace vyhledávat a pak se teprve přímo zeptat, „otukávání terénu“, kontextuálnost chování).

V neformálním kontextu jsou Ukrajinci otevřenější k neznámým lidem, chtějí více diskutovat. V čekárnách (u lékaře apod.) sedí o dost blíž k sobě než Češi (asi o 50 cm – viz Intercultural Communication 2006: s. 28). V čekárně u lékaře se Češi méně ptají, kdo je poslední – 47 % oproti téměř 100% Ukrajinců. Důvodů k rozdílu může být několik – v Sovětském svazu bylo přeskokování ve frontě a privilegia normou, v Československu bylo skrytější, Češi se navzájem považují za zodpovědnější a čestnější, Češi jsou více ostýchaví vůči cizím lidem a nechtějí nikoho „obtěžovat“ svými otázkami? Nebo Češi setrvávají v kolektivu, kde individualita je nežádoucí (Holy 1996: s. 63), jsou spíše ostýchaví a uzavření? S tím by korespondovala také tendence k ne-představování sebe sama. 90 % Čechů odpovědělo, že na večírku obvykle představují hosty navzájem, pouze 8 % se představuje samo. Oproti tomu 60 % Ukrajinců volí osobní představení, setkání a navázání kontaktu samo, aniž by je kdo představoval. V obou kulturách nicméně není populární rychlé a neosobní představení sebe sama, preferují se osobnější kontakty s jednotlivci.

Závěry

Jazyková etiketa v poslední době nabývá v lingvistice i aplikované lingvistice a učení na důležitosti a ukazuje se, že i společnosti kulturně a jazykově blízké vykazují při vzájemném poznávání v této oblasti deficit. Využití metody výzkumu mezi mluvčími obou jazyků a kontrastivní analýza nám umožnily získat materiál pro další využití v této oblasti.

Pro snazší integraci a kohezi Ukrajinců v rámci české společnosti jsou důležité především drobné, ale důležité rozdíly v jazykové etiketě.

Oba jazyky důsledně rozlišují mezi vykáním a tykáním s různou měrou oficiálnosti, formality a slušnosti. V češtině je dominantní používání titulů – a to jak paní / pán, tak titulů akademických. Čeština se zdá být poněkud formálnější a její mluvčí mají větší tendence se neustále omlouvat a prosit, dalo by se hovořit o jisté větší slušnosti (alespoň z pohledu českého vnímání). Ukrajinci obvykle netitulují, nezkracují jména a nezdobňují je ve veřejném kontextu.

Čeština používá univerzálně platné pozdravy – a to jak vzhledem k času (tentýž pozdrav celý den), tak vzhledem k situaci (přivítání / loučení).

Česká komunikace se snaží být harmoničtější a bezkonfliktnější, některým tématům hovoru se vyhýbá. Ukrajinci se žádného tématu nebojí a kontroverzní téma pro ně naopak představuje výzvu a zábavu.

Ukrajinci jsou otevřenější, hlučnější a živější než Češi, kteří se jeví uzavřenější a rezervovanější. Ani jedni se nebojí vyjádřit své negativní emoce a stížnosti na situaci.

Obě kultury jsou silně kontextuální, kolektivistické a partikulární. Při výzkumu a ve svém příspěvku jsme se soustředily na ty momenty a dimenze, kde se projevuje blízkost a rozdílnost mezi oběma jazyky a jejich etiketami. Považujeme tuto analýzu za jeden z příspěvků, na něž by mohl navazovat širší výzkum a celkové zpracování situace, které by jistě napomohlo jak vzájemnému se učení obou jazyků a jejich dimenzí, tak soužití a srovnávání se především Ukrajinců s českou společností.

Na samý závěr bychom také chtěly poděkovat těm, kteří nám poskytli postřehy o životě Ukrajinců v České republice nebo nám pomohli distribuovat a vybrat dotazníky: Dasha Kulchytska, Margaret Traber, Jitka Pinková, Alena Vacková, Teresa Chlanová, Angelina Červenková, Magdalena Loumová, Jana Černá a Ivan Gerken.

Literatura

- Allwood, J.: *"Finns det svenska kommunikationsmönster"?* in: *"Vad är svensk kultur"*. Papers in Anthropological Linguistics 9. Göteborg, University of Göteborg, Dept of Linguistics 1982
- Anderš, J.: Ukrajinsko-česká a česko-ukrajinská konverzace. Jazyková etiketa. Vzory dokumentů. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2007.
- Hofstede, G.: *Cultures and Organizations. Software of the Mind*. Lnd., McGraw-Hill 1991
- Holy, L.: *The Little Czech and the Great Czech Nation: National identity and the post-communist transformation of society*. Cambridge, Cambridge University Press 1996
- Jakubowska, E.: *Cross-cultural dimensions of politeness in the case of Polish and English*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 1999
- Podolyan, I.E.: *How do Ukrainians communicate? (Observations Based upon Youth Population of Kyiv)* in: *Journal of Intercultural Communication*. Issue 9 / Ed. Prof. Jens Allwood. Gothenburg, Gothenburg University 2005 dostupné na: <http://www.immi.se/intercultural/>.
- Sinclair, N.: *The AmeriCzech Deam (Cizinec v cizí zemi)*. Praha, Triskelis 2005
- Trompenaars, F. - Hampden-Turner, Ch.: *Riding the Waves of Culture*. Lnd., Nicholas Brealey Publishing Ltd. 1997
- Válková, S.: *Politeness as a communicative strategy and language manifestation (a cross-cultural perspective)*. Part One. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2004
- Watts, R.J.: *Politeness*. Cambridge, Cambridge University Press 2005
- Даниленко, Л. І. [Danylenko L.I.]: *Чеська мова: Підручник для студ. вищих навч. закладів*. НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні. Київ., Довіра 2006
- [Cheska mova: Pidruchnyk dlya stud. vyshchyykh navch. zakladiv]
- Формановская, Н.И. – Тучны, П.Г. [Formanovskaya N.I., Tuchny P.G.]: *Русский речевой этикет в зеркале чешского*. Москва, Русский язык 1986
- [Ruskij rechevoy etiket v zerkale cheshskogo]
- Красных, В.В. [Krasnykh V.V.]: *Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций*. Москва., ИТДГК "Гнозис" 2002
- [Etnopsikholingvistika i lingvokulturologiya: Kurs lektsiy]
-

Summary

This paper is the first attempt to analyse communication patterns between Czechs and Ukrainians on a contrastive basis with the help of written questionnaires, interviews and participant observation. The stereotypes of verbal interaction are studied in unity with the underlying cultural stereotypes of the two Slavic nations that have been in a close contact during the last two decades. The focus is made upon cultural dimensions of collectivism, individualism, particularism and universalism which dominate the national mentality of Czechs and Ukrainians and reflect themselves in the linguistic etiquette of both languages. Due to the empirical evidence gathered in testing and interviewing Czech and Ukrainian speakers, predominantly in the age-group of 18-35, the researchers identify commonality and divergence between the two nations with regard to their communication behaviour and look for the respective cultural and linguistic explanations.